

SIGURJÓN PÁLL ÍSAKSSON

SKAMMAR ERU SKIPS RÁR

Nótt verður feginn
sá er nesti trúir,
skammar eru skips rár,
hverf er haustgríma,
fjöld um viðrir
á fimm dögum
en meira á mánaði.

SVO HLJÓÐAR 74. erindi *Hávamála*. Í nýjustu útgáfum Eddukvæða er ekki reynt að skýra fyrri hluta vísunnar og sagt að samhengi línanna sé óljóst (Ólafur Briem 1968, Gísli Sigurðsson 1998). Það er einkum línan: »skammar eru skips rár«, sem hefur valdið heilabrotum. Sumir fræðimenn telja að hún sé innskot, enda virðist einni línu ofaukið í bragarhættinum. Þarna er um málshátt að ræða, sem hefur verið tekinn upp í málsháttasöfn, en engar skýringar fylgja þar (Guðmundur Jónsson 1830, 315, Finnur Jónsson 1920, 150). Hliðstæður málsháttur er í *Málsháttakvæðinu*, sem margir telja eftir Bjarna Kolbeinsson biskup í Orkneyjum (d. um 1222). Þar segir í upphafi 12. vísu: »Skips láta menn skammar rár.«

Fyrri umfjöllun fræðimanna

Seint verður gefið tæmandi yfirlit um það sem ritað hefur verið um þetta erindi Hávamála, enda eru útgáfur, þýðingar og fræðigreinar fleiri en tölu verði á komið. Hérna verður þó reynt að stikla á stóru og þá litið til þess sem kunnustu fræðimenn hafa lagt af mörkum.

Peder Hansen Resen (1625–1688) á heiðurinn af því að hafa fyrstur gefið út Hávamál (Hafniae 1665). Þar er fyrri hluta vísunnar sleppt, líklega af því að merkingin hefur þótt óljós, en seinni hlutinn prentaður sem 63. vísa (Anthony Faulkes 1977).

Finnur Magnússon (1822, 121 og 154) þýddi Eddukvæðin á dönsku og lét skýringar fylgja. Fyrstu þrjár línurnar þýðir hann svo: „Hvo reisekosten troer, ved nattens komme glædes. Korte ere skibsræer.“ Í skýringum segir Finnur: „Þessi fremur óljósa vísa víkur frá venjulegum bragarhætti kvæðisins, og virðist einnig vera sett hér inn á röngum stað þar sem hún er ekki í réttu samhengi. . . Hún virðist eiga betur heima í Loddfáfnismálum (við 118. [nú 116.] vísu) þar sem hún er reyndar í sumum uppskriftum.“ (Þýðing mín).

Í frumútgáfu *Sæmundar-Eddu* eru Hávamál í 3. bindi (1828), sem Finnur Magnússon sá um. Þar er upphaf 74. erindis Hávamála þýtt svo á latínu: „Noctis adventu lætatur / qui de viatico securus est, / brevis durationis (extensionis) sunt antennæ.“ Það útleggst: Sá gleðst yfir komu nætur, sem er öruggur um uppheldi (nesti) sitt. Skammar að endingu¹ (lengd) eru [skips] rár.

Í *Lexicon Poeticum* Sveinbjarnar Egilssonar (1860) má á fjórum stöðum finna þýðingar á latínu, sem eru samhljóða *Sæmundar-Eddu* (1828), nema þriðja línan: „Curtæ [sunt] antennæ / navis.“ Í handritinu *Lbs. 420 4to* er dönsk þýðing Sveinbjarnar á fyrri hluta Hávamála. Þar segir: „Den som stoler paa reisekosten, bliver glad ved nattens komme. Korte er skibets ræer.“ Í *Lbs. 268 fol.* þýðir Sveinbjörn sömu línur: „En nat varer dens glæde, som forlader sig paa sin madpose. Korte ere skibets ræer.“ Þ. e.: Eina nótt endist gleði þess, sem treystir á nestispoka sinn.

Guðbrandur Vigfússon (1874, 485) hafði mikil áhrif á túlkun margra á þessu erindi með orðabók sinni. Þar, eins og í öðrum orðabókum, kemur fram að *rá* geti þýtt ‘horn, skot, afkimi’ í húsi, »upphaflega vrá (danska *vraa*; sænska *vrå*)«², en síðan er gefin önnur merking: »2) *a cabin on board ship*, Edda (Gl.); as also in the saying, skammar eru skips rár, *short, small are the ship's cabins*, giving small accommodation, Hm. 73, (skipsins eru skammar rár, Mkv.); cp. *rá-skin*, a ‘*cabin-skin*’, *hammock*.« Enginn fyrirvari er settur við þessa túlkun. Með ‘Edda (Gl.)’ er vísað í nafnaþulur aftan við Snorra-Eddu, en ómögulegt er að sjá að *rá* sé þar í merkingunni ‘klefi, legurúm í skipi’, enda er ekki vitað til að klefar eða káetur hafi verið

1 E. t. v. á Finnur hér við að rárnar séu brothættar. Málsháttakvæðið mælir þó gegn þeim skilningi, sbr. síðar.

2 Í fyrstu málfræðiritgerðinni segir: „*Rø* er æitt tre vr segl viðvm, enn *rø* er hyrning hvss.“ (Hreinn Benediktsson 1972, 216 og 218).

í skipunum fornu. Í *Corpus Poeticum Boreale* I (1883, 16) þýðir Guðbrandur (eða York Powell) í samræmi við þetta, *nesti* sem ‘mal’ eða ‘nestispoka’ (wallet), og *skips rár* sem ‘svefnpláss í skipi’ (ship’s berths).

Orðið *hráskinn* segir Guðbrandur (1870, 282) að sé notað í merkingunni ‘skjól, athvarf’ (óvíst hvers vegna). Tveimur árum síðar (1872, 488)³ tekur hann upp orðið *ráskinn*, og segir að þetta vafasama orð, sem hætt sé að nota, komi aðeins fyrir á fjórum stöðum, þar af þremur þar sem ritað er *hráskinn*, eflaust ranglega, nema ef *h*-ið geti verið leifar af eldra *v*-, þ. e. vráskinn. Réttur uppruni þessa orðs geti aðeins verið af *rá* = ‘klefi’ [cabin]. Guðbrandur gefur merkinguna: ‘húðfat (svefnpoki) [‘cabin-skin’, hammock], heimili, athvarf’.

Tekið skal fram að í raun er ekkert sem styður þá ætlun Guðbrands Vigfússonar að *rá* ‘horn, afkimi’ hafi getað merkt ‘svefnpláss í skipi’.

Karl Victor Müllenhoff (1883, 258) þýðir þriðju línuna svo: „(aber) klein sind die schiffscajüten (-winkel, Vigf. 485 a).“

Finnur Jónsson (1888, 55) setti fram leiðréttingar á ýmsum stöðum í Sæmundar-Eddu, og segir um þetta erindi: „[Það] stendur ekki í neinu sambandi við þennan kafla, . . . og á eflaust að falla burt, en ekki setjast annarstaðar. Sjálfst erindið er sett saman af vísuþelming (*nótt verður . . . rár*) og af öðrum vísuparti, sem upphaflega hafa ekki átt saman; þar að auk er eitt vísuorð (*hverfer haustgríma*) stakt. / Þar sem stendur: „sá verður nóttunni glaðr, sem treystir nesti sínu“ og rjett á eftir „skammar eru skipsrárnar“ (*rár* getur ómöglega merkt annað en *rár*; um „schiffscajüten“ [káetur] er ekki hægt að hafa orðið *skammar*), þá sýnist ekki hjer vera mikið hugsunarsamband í; þó er sjálfsagt, að málshátturinn *skammar* o. s. frv. á að skýra það, sem stendur í 1.–2. vo., en hvernig það? Jeg fæ ekki skilið, að hér sje allt í skorðum, og skil yfir höfuð ekki hugsunina í 2 fyrstu vísuorðunum. Þar á mót finnst mjer allt falla vel, ef ritað er *trúerat*. Hugsunin verður þá: »sá, sem treystir ekki nesti sínu, treystir ekki, að það endist vel, hann verður feginn nóttunni; þá sefur hann, og þarf eigi að eta, en sparir nesti sitt, því að það er með nestið eins og með skipsrárnar; þær eru skammar („skips láta menn skammar rár“ Málsh.kv. 12,1), og ofskammar, ef þær brotna, en mega þó ekki vera of langar, þá eru þær óhafandi. Ef nestið verður of lítið,

3 Orðabókin kom út í heftum og eru ártölin 1870 og 1872 miðuð við útgáfuár viðkomandi bókstafa.

og slíkt getur oft orðið, ef ferðamaðurinn hindrast, þá er það jafn mikið óhapp, sem þá er rá brotnar.“

Í útgáfu Finns af Eddukvæðunum sama ár (1888, 15), tók hann þessa leiðréttingu upp, *trúerat*, en í athugasemdum aftast er ritháttur handrits tilgreindur. Í útgáfu Finns af *Sæmundar-Eddu* (1905, 36) stendur: *trúira*, án athugasemda. Þar tók Finnur einnig upp orðmyndina *ráar*, og var sá ritháttur notaður í útgáfum hans og nokkrum öðrum fram yfir 1950.

Eiríkur Magnússon (1888, 334) fjallar um nokkur atriði í Málsháttakvæðinu, m. a. málsháttinn: *Skips láta menn skammar rár*. Hann telur ósennilegt að átt sé við legurúm í skipi, eins og Guðbrandur Vigfússon gerði ráð fyrir, en segir svo: „Hins vegar sé ég góða fyrirmynd að málshættinum í því tilviki – sem eflaust kom ekki sjaldan fyrir – að skipbrotsmaður barðist fyrir lífi sínu skammt frá landi með því að halda sér í skips rá. Hvað var þá eðlilegra en að hann sjálfur, eða einhver sem horfði áhyggjufullur á, myndi tjá tilfinningar sínar með neyðarópinu »Allt of stutt er skipsráin«? Ég get einnig bætt því hér við, að setningin: »Hverf er haustgríma«, sem í Hávamálum kemur í beinu framhaldi af málshættinum, er eflaust ekki mælt af munni landbúa, heldur þvert á móti kall frá hafinu, sem vísar til lífsháskans sem menn fundu til í glímunni við ótrygg náttúruöfl á dimmum haustnóttum.“ (Þýðing mín). – Þó að þessi túlkun Eiríks sé ekki sannfærandi, má benda á að til er málsháttur sem felur í sér svipaða hugsun: *Mörgum flotar ein ár til lands* (Finnur Jónsson 1920, 5).

Sem hliðstæðu við fyrstu línuna benda Ferdinand Detter og Richard Heinzel (1903, 110) á málsháttinn: *Nóttu verðr feginn hinn nauðþreytti, ef hann hvíldar von á* (Guðmundur Jónsson 1830, 240). Um þriðju línuna: *Skammar ro skips rár*, segja þeir „að þetta geti ómögulega verið sagt um langar rár [Segelstangen] (sbr. Helgakviðu Hundingsbana I, 48 [nú 49]), heldur aðeins um þröng skiprúm [Schiffsräumen], jafnvel hin stuttu rúmstæði [Schiffskoje = kojur], sem þvinguðu menn til að sofa samankreptir.“ Um þetta vísa þeir til Guðbrands Vigfússonar (1874). Þeir benda einnig á málsháttinn: *Skömm er skipmanna reiði* (HSch. 1847).

Björn M. Ólsen (1915, 75–78) segir um 74. erindi Hávamála, að samhengið verði bæði einfalt og skýrt ef menn hugsa sér að verið sé að fjalla um siglingar innan skerja meðfram ströndum Noregs. Þar „höfðu menn ávallt þann hátt á að leggja að landi þegar myrkrið skall á og héldu ferðinni fyrst áfram þegar birti daginn eftir. Það hefði einnig verið allt of áhættusamt að

sigla að nóttu til með þeim aðferðum sem menn höfðu þá til að hafa stjórn á för skipsins um þröng skerjött sund. . . . Af Grettis sögu . . . sjáum við að hjá hefðbundnum höfnum voru byggð sæluhús, þar sem þeir sem áttu leið hjá gátu leitað skjóls að kveldi.⁴ . . . Aðeins á vorin, þegar nætur voru bjartar, sigldu menn bæði nætur og daga.⁵ / Til að skilja vísuna rétt þarf einnig að hafa í huga að ekkert eldstæði var í skipunum fornu. Menn urðu því að fara í land ef þeir vildu sjóða mat sinn. . . . Fyrstu tvær línurnar: *Nótt verðr feginn, / sá es nesti trúir*, verða nú auðskildar. ‘Sá sem treystir á nesti sitt (þ. e. hefur nægilegt nesti), verður feginn nóttunni (næturgistingu)’. Hér er óbeint sagt: Ferðamaður skal taka með sér ríkulegt nesti (sbr. Háv. 116, 5–7). . . . Í nánnum tengslum við þetta er næsta lína: *Skammar eru skips ráar*. *Ráar* getur ekki þýtt ‘káetur’ [kahytter], því að engar slíkar voru um borð í skipunum fornu, ekki heldur *húðföt*; hvernig getur skinnsekkur verið kallaður ‘rá’ [vrå]? Með eignarfallinu *skips* getur *rå* ekki þýtt annað en [seg]rá’. Eftirtektarvert er aðeins, að þarna stendur *råar* í fleirtölu með orðinu *skips* í eintölu. Það fylgdi jú venjulega aðeins ein *rå* hverju skipi. Ég kys því að skrifa *skipsráar* í einu orði, sem má nota almennt um *rår* á skipum. / Við fyrstu sýn virðist setningin: *skammar eru skipsráar*, vera mótsögn. Skipsráar eru jú yfirleitt frekar langar. En málsháttinn á ekki að taka bókstaflega eins og hann hljóðar. Hann hefur táknræna merkingu. Eftir lengd ráarinnar fer breidd seglsins, og því breiðara sem það er, þeim mun meiri er þrýstingur vindsins á seglið og þar af leiðandi hraði skipsins. Þess vegna má vel nota lengd ráarinnar sem tákn um hraða skipsins og meiri eða minni vegalengd sem það leggur að baki. Hugsunin í máls-hættinum er einfaldlega: ‘Skip eru oft hægfara, komast hægt áfram.’ Þessi hugsun kemur ágætlega heim við línurnar á undan. Samhengið er: Þó að maður komist ekki eins langt og maður hefði óskað sér, og verði að taka sér næturgistingu á leiðinni, á maður ekki að taka það nærri sér. Slíkt er alvanalegt um skip. Þau komast ekki eins hratt áfram og maður hefði e. t. v. búist við. Í næstu línunum: *Hverfes haustgríma*, [o. s. frv.] er mjög eðlilega bent á hið óstöðuga veður sem helstu ástæðuna fyrir því að för skipsins

4 [Íslenzk fornrit VII (1936, 130–131). „Þeir lágu í meginhöfninni, og var þar gott sæluhús mönnum þeim til ívistar, er fóru með landi fram.“] Innskot SPÍ.

5 Sbr. *Hkr.* FJ, II, 296: „nótt var þá enn ljós; sigldu þeir þá bæði nætur og daga.“ [Íslenzk fornrit XXVII (1945, 232).]

tafðist. / Efni þessarar vísu bendir eindregið til að hún sé upprunalega komin frá Noregi.“ (Þýðing mín, stytta).

Andreas Heusler (1915, 115) segir um fyrstu tvær línurnar að þær séu mjög svipaðrar merkingar og málshátturinn: *Sá biðr hlæiandi húsa, sem matinn hefir í malnum*.⁶ Um þriðju línuna, *skammar ro skips rár*, segist hann sammála Detter – Heinzel um að *skips rár* séu ekki ‘káetur’ eða ‘klefar’ [Kajüten] heldur ‘skiprúm’ [Fächer, ‘rúm’], þar sem menn lögðust krepptir til svefns. Hann hafnar þeirri skýringu BMÓ að málshátturinn merki: Skipið fer hægt yfir. Stílfærðilega megi bera þetta saman við Fóstbræðra sögu (ÍF VI, 144): *Skammr er skutill minn*, þ. e.: fátæklegt er borðhald mitt. Hann bendir á færeyskan málshátt, sem minnir á fjórðu línuna: *Vetranáttin hevir so mong sinnini*, þ. e.: Vetarnóttin hefir svo margt sinnið (svo mörg andlit) (V. U. Hammershaimb 1852, 303). Loks bendir hann á að með fimm dögum í næst síðustu línu geti verið átt við fimm daga viku (eða tímaeiningu) að fornu.

Hjalmar Falk (1922, 173–175) skrifaði grein um þetta erindi í *Maal og Minne*. Fyrst fer hann yfir ofangreinda túlkun Björns M. Ólsens, en segir svo (þýðing mín): „Þennan skilning á línunni *skammar ‘ro skips rár* tel ég ekki fullnægjandi. BMÓ hefur rétt fyrir sér í því að hlutfallsleg lengd ráanna hefur áhrif á hraðann. Þetta má m. a. sjá af Helgakviðu Hundingsbana I, 49, þar sem *rár langar* eru nefndar í sambandi við stór og hraðskreið skip (*snæfgir kjólar*). En staðhæfing hans um að rárnar hafi yfirleitt verið hlutfallslega langar, stenst eflaust ekki um þau skip sem hér er átt við. Um það má vísa í rit mitt *Altnordisches Seewesen*, s. 63: »Seglin voru ávallt ferhyrnd rásegl, eins og þau sem hafa almennt verið notuð í Færeyjum fram á okkar tíma. Fornu seglin líktust þeim færeysku (og þeim sem tíðkuðust í Noregi) einnig að því leyti að þau voru hlutfallslega mjó að ofan en mjög breið að neðan, sem ljær skipinu stöðugleika.« Stuttar rár voru nauðsynleg varúðarregla fyrir lítil skip á þröngum og skerjöttum siglingaleiðum með tíðum sviptivindum, eins og norskum fjörðum og sundum. / Einnig virðist mér vera ósamræmi í því hjá BMÓ að auðkenna *skammar ‘ro skips rár* sem málshátt án þess að reyna um leið að finna almenna merkingu hans. Túlkun hans: »Skipið er oft hægfara« fullnægir ekki þessu skilyrði. En BMÓ

6 Kristian Kaalund (1886, 156). Þar er ekki ljóst hvort lesa á biður eða biður. Andreas Heusler tekur fyrir kostinn, Finnur Jónsson (1920, 79) og Hermann Pálsson (1999, 201) þann síðari, sem virðist eðlilegra.

virðist ekki heldur hafa veitt því athygli að orðasambandið kemur fyrir á öðrum stað í fornbókmenntum vorum, og þar einmitt í málsháttasafni. / Í Málsháttakvæði, 12. erindi, eru nokkrar varúðarreglur og aðvaranir settar fram sem málshættir. Í staðinn fyrir að segja: »Ekki skal treysta mönnum í blindni, og ekki heldur vera sjálfum sér nægur . . . ; varist að ganga á ís á vorin; vertu ekki seinlátur«, þá er sagt: »skatna þykir hugurinn grár, mjög fár er sér ærinn [nægur] einn« o. s. frv. Þessar ráðleggingar hefjast með línunni: *Skips láta menn skammar rár*.⁷ Sem dæmigerð varúðarregla virðist þessi málsháttur eiga vel við fremst í röð þessara kjarnyrða. / Í Málsháttakvæðinu er *skips láta menn skammar rár* á undan línunni *skatna þykir hugurinn grár*, eins og í Hávamálum *skammar* 'ro skips rár er á undan *hverfer haustgríma*; þ. e. a. s. í báðum tilvikum fylgir málsháttur sem fjallar um óöryggi á eftir almennri reglu um varúð. Mikilvægasti munurinn á byggingu þessara tveggja vísna felst í nánú sambandi orðskviðanna í Hávamálum, sem saman gefa eitt hagnýtt ráð. Með því að stilla þeim upp undir tilvísun til siglinga, fær málshátturinn sértækari merkingu: Hann minnir áheyrndur á að hér er ekki átt við haffært stórskip með langri rá, heldur lítið skip á fjörðum og með ströndum fram. Hvatningin að fara í land þegar náttar, stafar af því að sjóða þarf matinn, skipið er veikbyggt (sem leyfir því ekki að forðast hættu með því að sigla út á opið haf), haustnóttin dimm og veðrið óútreiknanlegt.⁸ / Sjá má af fornsögunum að ráðum Hávamála hefur verið fylgt: Þegar siglt var innan skerja voru menn vanir að fara í land þegar myrkrið skall á. Slík sjómannaráð hafa örugglega verið meðal þess sem forfeður vorir lærðu í æsku. Í því sambandi má minna á Hugsvinnsmál, 134. erindi:“

Fávís maður
er verður á firði staddur
og getur eigi beinan byr,
liðlegra er honum
til lands að halda
en sigla foldu frá.

7 Þ.e.: »menn gera skips rár stuttar«. Ekki, eins og Finnur Jónsson þýðir málsháttinn í *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* II, 141: »menn segja að rár skipsins séu stuttar«. Hjalmar Falk.

8 Það er oftúlkun á upphafi vísunnar, að þar sé hvatning til að fara í land þegar náttar. SPÍ.

Finnur Jónsson (1924, 80–81 og 1932, 33) telur, eins og áður, þetta vera leifar af tveimur vísum, 3+4 línur, og vanti helminginn af þeirri fyrri og tvær fyrstu línurnar af þeirri seinni. Vísubrotin eigi ekki heima á þessum stað, eins og Finnur Magnússon benti á. Hann telur óljóst hvernig skilja beri línuna *skammar* ‘ro skips ráar’, nema að þar sé að sjálfsögðu ekki átt við neitt annað en ‘skips-rár’. „Merkingin gæti verið: ‘Nestið er (yfirleitt) of lítið, á sama hátt og skips rár eru stuttar’, en rökvisin er ekki góð.“ – Hann getur þess að í fyrri útgáfum sínum hafi hann lagt til leiðréttinguna *trúirat* (trúir ekki) í annarri línu, en þó aldrei talið hana fullnægjandi. Því sé best að láta textann standa óbreyttan og viðurkenna að hann sé þokukenndur.

Um þriðju línuna: *Skammar eru skips rár*, vitna Hugo Gering (d. 1925) og Barend Sijmons (1927, 112–113) fyrst til BMÓ og Eiríks Magnússonar, en segja svo, að réttara sé þó líklega, sbr. Detter – Heinzl og Heusler, að með *rá* sé átt við ‘skiprúm’ [Schiffswinkel], *rúm* þar sem menn sváfu samankrepttir. „Þess vegna gátu sjómenn einnig fagnað nóttunni þegar þeir gátu teygst úr sér og notið þæginda á landi.“ (Þýðing mín).

Lee M. Hollander (1928, 29) hefur þriðju línuna innan hornklofa og þýðir hana orðrétt: „[Short are the yards of a ship:]“ Neðanmáls segir: „E. t. v.: að gera stuttar o. s. frv. – þ. e., eins og sagt er: Rifið seglið!“ (Þýðing mín). Í annarri útgáfu, endurskoðaðri (1962, endurpr. 1986, 25) hefur hann fallið frá þessu og þýðir í stíl við Guðbrand Vigfússon: „close are the ship’s quarters.“

David A. H. Evans (1986, 110–111) setur ekki fram nýja skýringu á vísunni, en rekur skilmerkilega skoðanir annarra fræðimanna. Hann telur ósennilegt að *skips rár* séu ‘legurúm’, merkingin geti vart verið önnur en ‘seglrár’. Hann hallast helst að skilningi Falks um að stutt rá sé mikilvæg varúðarráðstöfun, en telur ágiskun Eiríks Magnússonar ekki óaðlaðandi af svipuðum ástæðum.

Hermann Pálsson (1991, 70) skýrir fyrri hluta vísunnar svo: „Sá fagnar nóttu sem treystir nestinu (og þarf því ekki að sníkja sér mat á gististað). Seglrár eru stuttar (og því eru segl lítil og skip hægfare).“ Hermann vísar í bók sína *Heim Hávamála* (1990), en þar eru nánast sömu skýringar og hér eru teknar upp. Hermann tók málið síðar til nýrrar umfjöllunar (1999, 201–202) og skýrir þar fyrri hluta vísunnar svo: „Ferðalangur með nógan mat í mal hlakkar til hvíldar að kveldi, enda lítil hætta á að hann vakni af hungurverkjum um nóttina. Heusler . . . dregur athygli að málshætti . . .

sem bregður nokkru ljósi yfir þetta: *Sá biður hlējandi húsa er matinn befir í sekknunum*. Slíkur brautingi þarf ekki á annarri gestrisni en húsaskjóli að halda. . . . Skip skriður ekki hratt ef rár eru stuttar, því að segl verða þá lítil. Til gamans skal nefna tvíræðan málshátt frá síðari öldum þar sem orðunum reiði kvk.: „heift“ og reiði kk.: „skipsreiði“ virðist vera blandað saman: *Skömm er skipsmanna reiði* (HSch. BVÓH).⁹

Bragi Halldórsson o. fl. (2008, 46) segja um fyrri hluta vísunnar: „Samhengið í fyrstu línunum . . . er óljóst, en þó má skýra svo: Sá verður feginn náttinn sem treystir á nesti sitt því að þá getur hann matast (og hvílst). Skip með skammar rár siglir hægt og síðan voru rár notaðar þegar tjaldað var yfir skipið (en ef rár eru skammar – hvar er þá næturskjól að fá?).“

Frekari umfjöllun

Eftir þessa yfirferð er ég þeirrar skoðunar að Hjalmar Falk hafi komist næst hinu rétta, og verður hér reynt að bæta nokkru við ofangreindar skýringar. Fyrst má benda á atriði sem mælir gegn þeim skilningi Björns M. Ólsens og Hjalmar Falks, að átt sé við siglingar með ströndum Noregs, þar sem menn fóru í land að kveldi. Í 74. erindi Hávamála er gert er ráð fyrir siglingu sem getur tekið fimm daga eða jafnvel mánuð. Það bendir eindregið til úthafssiglinga, jafnvel frá Noregi til Íslands eða Grænlands.

Lítum næst á Málsháttakvæðið, 12. erindi. Þar eiga línurnar oft saman tvær eða fleiri, og gæti því fyrsta línan tengst þeirri næstu.

Skips láta menn skammar rár,
skatna þykir hugurinn grár.

Fyrri línan er eflaust tilvitnun í Hávamál, og miðlar skilningi skáldsins á málshættinum. Þar segir að menn *láti* skips rár vera stuttar, sem getur falið það í sér að það þygi ráðlegt. En hver er skýringin á því? Eins og fram kemur hjá Hjalmar Falk hafa á veðrasömum slóðum meðfram ströndum Noregs og Færeyja tíðkast segl sem voru tiltölulega mjó að ofan (með skammar rár) en breið að neðan. Það dregur úr hættu á að ráin brotni í

9 Í heimildunum sem Hermann vísar til hljóða málshættirnir svo: *Sá biður hlējandi húsa sem matinn befir í malnum*, og *Skömm (stutt) er skipmanna reiði*. SPÍ.

ofsaveðri, minnkar álag á mastrið því að krafturinn frá seglinu er mestur neðan til, og gerir skipið stöðugra. Verður að ætla að slík segl hafi ekki síður hentað til úthafssiglinga en innan fjarða. Uppmjó segl tíðkuðust einnig við Ísland og getur málshátturinn því haft íslenska tengingu. Í *Íslenskum sjávarhátum* segir: „Skautasegl – þversegl – var einfarið notað á bátum frá upphafi byggðar og þangað til undir lok 18. aldar. Segl þetta var ætíð ferhyrnt og af teikningum frá 18. öld má ráða [sjá mynd], að það hefur verið mikið mjórara að ofan en neðan, . . .“ (Lúðvík Kristjánsson 1982, 207).

Á suðlægari slóðum þar sem veður voru mildari (t. d. í Svíþjóð, Danmörku og á Englandi), notuðu menn lengri rár og að sama skapi breiðari segl. Á fornum myndum má sjá dæmi um slíkt, t. d. á Bayeux-reflinum. Má búast við að hinn vestnorræni seglabúnaður hafi komið mönnum þar spánskt (eða norrænt) fyrir sjónir. Vætanlega hefur það verið hluti af námi ungra sjómanna í hinu forna Noregsveldi, að útskýra af hverju seglin voru með þessum hætti. Búnað skipsins skal miða við verstu veður og aðstæður. Hugsanlegt er að alkunn saga hafi legið að baki málshættinum, sem útskýrði þetta. Málshátturinn er því ábending, og merkir að öllum líkindum: Vertu viðbúinn því versta, hafðu varann á. Þetta er greinilega úr fornu sjómannamáli og má ímynda sér að gamlir sjómenn hafi oft áminnt þá yngri með þessum orðum, þegar verið var að búa skip til úthafssiglinga. Þar þurfti að hugsa fyrir öllu ef ekki átti illa að fara. Með því að nota þennan málshátt var farið fínt í áminninguna, sem gat verið nauðsynlegt á tímum mikils stolts og hetjuhugsjónar. Óveður gæti verið í aðsigi, þú skalt búa þig undir það. Þessi skilningur kemur vel heim við Málsháttakvæðið, þar sem segir samkvæmt þessu: „Hafðu varann á; mennirnir geta verið grályndir“.¹⁰

Ef við snúum okkur aftur að upphafi vísunnar í Hávamálum, þá segir þar: „Nótt verður feginn / sá er nesti trúir.“ *Nesti* er að sjálfsögðu matarbyrði ferðamanns. Ég hygg þó að orðið geti þarna verið í víðari merk-

10 Í Hávamálum 74 er málshátturinn líklega í sinni upprunalegu mynd: »skammar eru skips rár«. Þetta er ástandslýsing, og sama er að segja um orðalagið í Málsháttakvæðinu: »skips láta menn skammar rár«, þó að um blæbrigðamun sé að ræða. Í þessu tilviki væri út í hött að segja: »skammar skulu skips rár«, því að ekki var átt við að menn ættu að breyta seglabúnaði skipsins. Aðeins var verið að benda á þá alkunnu varúðarráðstöfun að skips rár eru skammar á hinu veðrasama vestnorræna svæði. Þar með verður málshátturinn viðvörðun um válynd veður.

Myndhluti af Bayeux-reflinum. Haraldur Guðinason, síðar konungur Englands, siglir yfir Ermarsund. Löng rá ber seglið uppi. Birt með leyfi Bayeux-borgar.

ingu, þ. e. *leiðarnesti* (*farnest, vegnest, nú veganesti*), og eigi við almennan heimanbúnað á ferðalagi. Má þar t. d. benda á 11. erindi Hávamála þar sem segir:

Byrði betri
ber-at maður brautu að
en sé manvit mikið,
vegnest verra
vegur-a hann velli að
en sé ofdrykkja öls.

Parna er löstur manns sagður vera vont veganesti, sbr. byrði betri í fyrri hluta vísunnar. Einnig má benda á kvæðið *Lilju*, 83. erindi, þar sem segir:

Hreinast gef þú hjarta mínu
hold og blóð, er tók(s)t af móður,
listilegasta leiðar-nesti,
[þá] leysist önd af holdsins böndum.

Parna er hold og blóð Jesú Krists (altarissakramentið) sagt vera dýrlegt leiðarnesti þegar menn kveðja jarðlífið, enda átti það að tryggja upprisu á efsta degi og eilíft líf.

Að lokum skal bent á að viðvörðunin í 3. línu 74. erindis Hávamála, sýnir að feginleikinn í upphafi vísunnar geti verið ótryggur, og að trúin á nestið geti verið oftrú.

Niðurstaða

Í 74. vísu Hávamála hefur skáldið greinilega í huga sjómenn sem eru að búa sig til brottfarar. Vísuna má skýra þannig: „Sá sem hefur (of)trú á (leiðar) nesti sínu (heimanbúnaði sínum), leggst feginn til svefns þegar náttar. (En) skammar eru skips rár (vertu viðbúinn því versta). Hverf er haustgríma (hverful er haustnóttin). Allra veðra er von á fimm dögum (viku eða fimmt skv. fornu tímatali), og enn frekar á mánuði.“

HEIMILDIR

HANDRIT

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík:

Lbs 268 fol.

Lbs 420 4to

Landsbókasafnið í Osló, Handritadeildin

UB 1528 4to

RANNSÓKNIR OG ÚTGÁFUR

- Björn M. Ólsen. 1915. „Til Eddakvadene 2: Til Hávamál.“ *ANF* 31: 52–95.
- Bragi Halldórsson, Knútur S. Hafsteinsson og Ólafur Oddsson (útg.). 2008. *Ormurinn langi. Leiftur úr íslenskum bókmenntum 900–1900*. Reykjavík: Bjartur. 2. prentun. 1. prentun 2005.
- Detter, Ferdinand og Heinzel, Richard (útg.). 1903. *Sæmundar-Edda, mit einem Anhang* 1–2. Leipzig: Wigand.
- Edda Sæmundar hinns fróða*, Pars III. 1828. Hafnia: Legati Magnæani et Gylden-dalii. Ljóspr. 1967. Osnabrück: Otto Zeller.
- Eiríkur Magnússon. 1888. „Anmærkninger til I, 'Fornyrðadrápa' og til II 'Íslandsk ordsprogsamling'.“ *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie* II. række, 3. bind: 323–348.
- Evans, David A. H. (útg.). 1986. *Hávamál*. Text Series 7. London: Viking Society for Northern Research.
- Falk, Hjalmar. 1912. *Altnordisches Seewesen*. Heidelberg. Sérpr. úr *Wörter und Sachen*, 4. bindi.
- Falk, Hjalmar. 1922. „Hávamál strofe 74.“ *Maal og Minne, Norske studier* 14: 173–175.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1977. *Two versions of Snorra Edda*, II. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Ljósprentun útgáfu P. H. Resens af *Hávamálum*, Hafnia 1665.
- Finnur Jónsson. 1888. „Leiðrjettingar á nokkrum stöðum í Sæmundar-Eddu.“ *ANF* 4: 26–58.
- Finnur Jónsson (útg.). 1888. *Eddalieder. Altnordische Gedichte mytologischen und heroischen Inhalts* I. Halle a. S., Niemeyer. Altnordische Texte 2.
- Finnur Jónsson (útg.). 1905. *Sæmundar-Edda. Eddukvæði*. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson. 2. útg. endurskoðuð 1926.
- Finnur Jónsson (útg.). 1912–1915. *Den norsk-islandske skjaldedigtning* B-II. København: Kommissionen for det Arnemagnæanske Legat.
- Finnur Jónsson (útg.). 1913. Eysteinn Ásgrímsson: *Lilja*. Kaupmannahöfn. Íslensk smárit handa alþýðu 1.
- Finnur Jónsson (útg.). 1920. *Íslenskt málsháttasafn*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag.
- Finnur Jónsson (útg.). 1924. *Hávamál, tolket af F.J.* København: G.E.C. Gads Forlag.
- Finnur Jónsson (útg.). 1932. *De gamle Eddadigte, udgivne og tolkede af F.J.* København: G.E.C. Gads Forlag.
- Finnur Magnússon (þýð.). 1822. *Den Ældre Edda* III. København: Den Gyldendalske Boghandling.
- Finnur Magnússon (útg.). 1828. Sjá: *Edda Sæmundar hinns fróða*.
- Gering, Hugo og Sijmons, Barend. 1927. *Kommentar zu den Liedern der Edda*, Erste Hälfte: *Götterlieder*. Dritter Band: *Kommentar*. Halle (Saale): Buchhandlung des Waisenhauses.

- Gísli Sigurðsson (útg.). 1998. *Eddukvæði*. Reykjavík: Mál og menning.
- Guðbrandur Vigfússon. 1874. *Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Guðbrandur Vigfússon (útg.). 1883. *Corpus Poeticum Boreale* I. Oxford: Clarendon Press.
- Guðmundur Jónsson. 1830. *Safn af íslenskum orðskviðum, fornmalum, heilræðum, snillyrðum, sannmalum og málsgreinum*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmentafélag.
- Hallgrímur Scheving. 1847. „Íslenzkir málshættir safnaðir, útvaldir og í stafrófsröð færðir [Viðbættir].“ *Boðsrit til að hlýða á þá opinberu yfirheyrslu í Reykjavíkur skóla þann 18. júní 1847*. Reykjavík: Reykjavíkur skóli.
- Hammershaimb, V. U. 1852. „Færøiske ordsprog.“ *Antiquarisk Tidsskrift 1849–1851*: 271–304. København: Det Kongelige nordiske oldskriftselskab.
- Hermann Pálsson. 1990. *Heimur Hávamála*. Íslensk ritskýring [4]. Reykjavík: Menningarsjóður.
- Hermann Pálsson (útg.). 1991. *Hávamál, með formála og skýringum*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hermann Pálsson (útg.). 1999. *Hávamál í ljósi íslenskrar menningar*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Heusler, Andreas. 1915. „Sprichwörter in den eddischen Sittengedichten.“ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin*: 108–115, Berlin.
- Hollander, Lee M. (þýð.). 1928. *The Poetic Edda*. Austin: University of Texas. 2. útg. endurskoðuð 1986 (1962).
- Hreinn Benediktsson (útg.). 1972. *The First Grammatical Treatise*. Publications in Linguistics I. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics. University of Iceland.
- Kaalund, Kristian (útg.). 1886. „En islandsk ordsprogsamling fra 15de århundrede.“ *Småstykker*. København: STUAGNL XIII: 131–184.
- Lúðvík Kristjánsson. 1982. *Íslenzkir sjávarhættir* II. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Müllenhoff, Karl Victor. 1883. *Deutsche Altertumskunde*, 5. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Ólafur Briem (útg.). 1968. *Eddukvæði*. Reykjavík: Skálholt.
- Sveinbjörn Egilsson. 1860. *Lexicon Poeticum*. Hafniæ: Societas Regia Antiquariorum Septentrionalium.

UPPRUNI MYNDA / PHOTO CREDITS / CRÉDITS PHOTOGRAPHIQUES:

A ship in southern Iceland, 1704 or 1705: Nasjonalbiblioteket i Oslo, Håndskriftsamlingen.

Detail from the Bayeux Tapestry – 11th Century: By special permission of the City of Bayeux.

SUMMARY

‘Skammar eru skips rár’ – ‘Short are the yards of a ship’

Keywords: Hávamál 74, Málsháttakvæði 12, proverbs, sail, ship, Guðbrandur Vigfússon, Hjalmar Falk.

In this paper the author tries to explain the 74th verse of *Hávamál*. The first part of it seems to be puzzling and somewhat incoherent. It is especially the proverb: »skammar eru skips rár« (short are the yards of a ship), in the third line, that has caused much pondering, and some scholars mark it as a later addition. A similar proverb is found in the twelfth verse of *Málsháttakvæði*: »Skiptu láta menn skammar rár«.

In the first section of the paper, the author presents the attempts by different scholars to explain the meaning of the proverb and points out that Guðbrandur Vigfússon, in his dictionary from 1874, had considerable influence, as he defines *skips rá* as ‘a cabin’ or ‘a berth of a ship’. However, there are no arguments to support this explanation. The author believes that the Norwegian Hjalmar Falk came closer to a more correct explanation in a paper in *Maal og Minne* (1922) where he states that square sails with a narrow top and short yard played an important safety role when sailing the stormy waters along the coasts of Norway and the Faroe Islands.

In the 74th verse of *Hávamál* the poet speaks of sailing for five days or even a month. That implies sailing across the open ocean, even from Norway to Iceland or Greenland. The author points out that square sails with a narrow top and short yard were common in Iceland, and argues that such sails were seemingly a well-known safety measure in the windy West Nordic Region, to counteract stormy weather. The proverb simply states: be prepared for the worst. Furthermore, the author also suggests that the word *nesti* could be short for *leiðarnesti* or *veganesti*, referring to common travel gear. Thus, the 74th verse most likely states: »The one who trusts his provisions (travel gear), goes content to sleep as night falls, (but) one should be prepared for the worst. The autumn night is changeable. The weather shifts a lot during five days (i.e., one week according to the old calendar), not to mention a whole month.«

Sigurjón Páll Ísaksson
Stóragerði 4
108 Reykjavík
sigurjon.pall.isaksson@efla.is